

TRABZON'DA MODERNLEŞMENİN SİMGESİ OLARAK
MEYDAN-I ŞARKÎ
MEYDAN-I ŞARKÎ
AS THE SYMBOL OF MODERNİZATION IN TRABZON

MURAT KÜÇÜKUĞURLU

Prof. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi
Prof. Dr., Erzurum Technical University
kucukugurlu@erzurum.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-4128-5116>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute
TAED-63, Eylül-September 2018 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-*Received Date* : 12.07.2018

Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 31.08.2018

Sayfa-*Pages* : 617-638

 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4016>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate®

TRABZON'DA MODERNLEŞMENİN SİMGESİ OLARAK
MEYDAN-I ŞARKÎ
MEYDAN-I ŞARKÎ
AS THE SYMBOL OF MODERNIZATION IN TRABZON

MURAT KÜÇÜKUĞURLU

Öz

Bu makale bir bakıma, 19. yüzyıldan Cumhuriyet'e uzanan süreçte Trabzon'un modernleşme tarihinin, Meydan-ı Şarkî üzerinden yapılan kısa bir özetidir. Hakikaten belirtilen süreçte Trabzon'da modernleşme adına ne varsa, bu Meydan'da karşımıza çıkmaktadır. Meydan'ın bu süreçte yeni bir kimlikle ortaya çıkışı ve yeniden isimlendirilmesi, çevresindeki binaların geçirdiği değişim, içerisindeki bahçenin bu süreçte "park" haline getirilmesi ve bu parka gelen yerli ve yabancıların "yaşam tarzı" başlı başına modernleşmeyi anlatmaktadır. Diğer taraftan bu modernleşmenin "geleneksel yaşam" ile karşılaşması ve çatışması da yine bu Meydan'da gerçekleşmiştir. Bu anlamda makalede ele aldığımız konulardan biri, Meydan'da içki satışının sebep olduğu tartışmalardır. Meseleye yapısal olarak bakıldığında ise Meydan'da bulunan İskenderpaşa Camii, Medresesi ve Mezarlığı bu süreçte bir "gösterge" olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine geleneksel yaşam tarzını temsil eden kervanların, İran'dan getirdikleri yükleri 20. yüzyılın başlarına kadar Meydan'daki hanlara indirmeleri, Meydan'ın modernleşmesiyle tezat bir manzara olarak karşımızda durmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, Meydan, modernleşme, gelenek, ticaret

Abstract

This article is a brief overview of the modernization history of Trabzon from the 19th century to the Republic over the Meydan-ı Şarkî. Indeed, what is happening in the name of modernization in Trabzon in the process mentioned, this square is out in antagonism. In this process, the emergence and renaming of Meydan with a new identity, the change of the surrounding buildings, the transformation of the garden into "park" in this process and the "lifestyle" of the native and foreigners coming to this park. On the other hand, the encounter and confrontation of this modernist with "traditional life" was also realized in this square. In this sense, one of the issues we deal with is the debate about the sale of drinks in the square. Structurally looking at the matter, İskenderpaşa Mosque, Madrasah and Cemetery in Meydan appear as an "indicator" in this process. The caravans who represent the traditional way of life stand in front of us as a contrast to the modernization of Meydan until the early 20th century, when the cargoes brought from Iran are lowered to the khanates in the Square.

Key Words: Trabzon, Square, modernization, tradition, trade

Giriş: Meydan'a Verilen İsimler

19. yüzyılda Trabzon Limanı'nın uluslararası hale gelişi sürecinde, limanla birlikte adından en çok bahsedilen ve Trabzon'da modernleşmenin simgesi haline gelen mekân, şehrin doğusunda, İskele Caddesi'nin bitiminde yer alan “*Meydan*”dı. Osmanlı dönemi öncesinde hipodrom ve ticaret mahalli olarak kullanılan, Komnenler zamanında bile Farsça kökenli “*Meydan*” adını taşıyan bu alana¹ Osmanlılar, genellikle “*Meydan-ı Şarkî*” demişlerdi.² Bunun dışında “*Kafir Meydanı*”, “*Gavur Meydanı*” veya “*Frenk Meydanı*” gibi isimler de kullanılmıştı. Çünkü bu bölgede genellikle gayrimüslimler yaşamaktaydı ve Meydan'ın altındaki mahallenin ismi “*Frenk Mahallesi*” idi.³ Tanzimat döneminde Meydan'a verilen isimlerden birisi de “*Kervansaray*” idi.⁴ 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet döneminde ise “*Hürriyet Meydanı*” ismini aldı. I. Dünya Savaşı sırasındaki Rus işgali döneminde buraya “*Nikolayevskiy Meydanı*” denildi.⁵ Kurtuluştan sonra tekrar “*Hürriyet Meydanı*” denilmişse de,⁶ sonraki yıllarda “*Meydan*” ismi ön plana çıkmıştır.

Meydan'da Yapılan İlk Kervansaray

Tespitlerimize göre Trabzon'da, Osmanlı döneminden çok daha önce, 1320 yılında bir kervansaray inşa edilmişti. Kervansarayın inşa edildiği yer, bu makalenin konusu olan Meydan'dı. Kervansarayın inşa edenler ise 1319 yılında Trabzon Rum İmparatorluğu ile bir antlaşma imzalamış olan Venediklilerdi. Bu anlaşmaya göre Meydan'ı da içine alan ve Ganita'ya doğru uzanan bölge, Venediklilere “*ticaret merkezi*” olarak verilmişti.⁷ Söz konusu antlaşmadan sonra Trabzon'a balyos (konsolos) olarak atanan Giovanni Sanudo, şehirdeki Venedik kolonisi üyelerinden topladığı verginin üçte birini, kendilerine verilen bölgenin imarı ve kervansarayın inşası için harcamakla görevlendirildi. Sonuçta, Meydan ve civarındaki ilk kervansarayın ve ilk özel binaların inşa edenler Venedikliler oldu. Böylece Venedikliler, İran ile yapılacak kervan ticareti için Trabzon'da önemli bir yatırım gerçekleştirdi.⁸ Bu kervansaray 1341'de Trabzon'a saldırıp varoş mahallelerini ateşe veren

¹ Jakob Philip Fallmerayer, *Doğu'dan Fragmanlar*, Çeviren: Hüseyin Salihoglu, Ankara, 2002, s.45; Trabzon'da ticaret yapılan şehir meydanı, XI. yüzyıl öncesinde bile yeterince büyük bir alanı kapsıyordu. Burada tüccarlar buluşur, muhtemelen kervanlar da burada kalırdı. Sergey Pavloviç Karpov, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, Çeviren: Dr. Enver Uzun, İstanbul, 2016, s.229.

² Şehrin batısında bir başka meydan vardı. Bu meydana Kavak (Kabak) Meydanı denilmiştir.

³ Bununla birlikte Meydan civarında İslami vakıflara ait pek çok gayrimenkul vardı. Örneğin Meydan'ın güneybatısında yer alan İskenderpaşa Camii civarında pek çok vakıf binası vardı. Bunlar arasında medrese binası, kahvehaneler ve vakıflar tarafından yaptırılmış helalar vardı. Bunlar, İskenderpaşa Camii'nin önünü açmak için 1947 yılında istimlak edildi. İskender Paşa Camii medresesinin sökülmesiyle ortaya çıkan taşlar Mumhane'de sebze halindeki dükkânlar için kullanılmıştır. Trabzon Belediyesi Meclis Zabıtları, 1 Haziran 1949.

⁴ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (CDA), A.MKT.MHM, 130/12.

⁵ İşgal döneminde Ruslar tarafından hazırlanan kartpostallarda bu isim geçmektedir.

⁶ İstikbal Gazetesi, 3 Mart 1921.

⁷ Angeliki Tzavara, “I Trattati Commerciali tra Venezia e l'impero di Trebisonda, 1319-1396”, *Thesaurismata*, 41/42 (2011/2012), s.77.

⁸ Wilhelm Heyd, *Geschichte Des Levantehandels Im Mittelalter*, Stuttgart, 1879, s.102-103.

Türkmenler tarafından tahrip edildi. 1364'te kervansaray inşa etmek üzere Venediklilere yeni bir yer tahsis edildi.⁹

“Trabzon İmparatorluğu Tarihi” kitabının yazarı Karpov, Trabzon'daki bu kervansaray hakkında şunları yazmaktadır:

“Trabzon'daki Venedik yerleşiminin farklı biçimleri vardı. Başlangıçta bu yerleşim, 1319'dan 1364'e ve 1364'ten 1367'ye kadar, belki de bir avuç içi ile çevrili bir kervansaraydan ibaretti. Bu kervansaray büyük bir tahkimattan yoksundu. Onun savunması için, yaylar, oklar ve baltalar, mızraklar diğer silahlar Venedik'ten gönderildi. Bu kervansaray 1341 ve 1348/9 yıllarında iki defa yağmalandı ve 1347-1363 yıllarındaki krizde boştu. 1364'te, St. Theodore Gabras manastırının yakınındaki yeni bir bölgede bir yer oluşturmak için bir girişimde bulunuldu, ancak başarısızlıkla sonuçlandı. Son olarak, 1367'den itibaren Venedik ticaret merkezi Kutsal Haç Burnu (Ganita) ve çevresinde yer aldı. Ve bu kez sadece ticaret merkezi değil kale de dikilmişti. Dikkat çekici bir şekilde kervansaray kelimesi kaynaklardan çıkmış yerini castrum (kale) almıştı. Kale, kamu binaları, lojmanlar, Venedik binaları, depoları, mağazaları ve eczaneleri, hatta kendi hapishanesinin olduğu bir merkez haline gelmişti.”¹⁰

Venediklilerin inşa ettikleri kervansarayı, 1461'deki fetihten sonra kurulan Fatih Vakfî'na ait kervansarayla alakasının olup olmadığına dair bir belgeye ulaşamadık. Fakat böyle bir ihtimal oldukça kuvvetlidir. Zira 16. yüzyıla ait bazı belgelerde Fatih Sultan Mehmed Han'ın Trabzon'daki vakfına ait bir kervansaraydan bahsedilmektedir.¹¹ Sonraki yüzyıllara ait belgelerde bu kervansaraya tesadüf edilememiştir. Tahminimize göre oldukça eski ve bakımsız olan bu kervansaray, çok geçmeden ortadan kalkmıştır. Karadeniz'in Osmanlılar tarafından uluslararası ticarete kapatılmış olması da böyle bir kervansaray zaruretini ortadan kaldırmış olabilir. Osmanlı döneminde asırlar boyunca unutulmuş olan bu kervansarayı varlığı, Tanzimat'ın ilanından hemen önce Trabzon Valisi Hazine Darzâde Osman Paşa tarafından tespit edilmiş ve gündeme getirilmiştir. Konumuz açısından son derece önemli olan bu mesele hakkında aşağıda bilgi verilecektir.

Tanzimat Dönemi Öncesinde Meydan

Bu makalenin konusu olan Meydan, Tanzimat dönemi öncesinde, üzerinde bina bulunmayan “mera” hükmünde boş bir araziydi.¹² Gerçi 18. yüzyılda, Meydan'ın ticari

⁹ Bu hususta geniş bilgi için bkz.: Tzavara, “I Trattati Commerciali tra Venezia e l'impero di Trebisonda, 1319-1396”, s.41-87.

¹⁰ Сергей П. Карпов. История Трапезундской империи, СПб 2007, s.260.

¹¹ Fatih Vakfı Kervansarayı için bkz.: M. Tayyib Gökbilgin, “XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi”, Belleten, XXVI/102, Ankara, 1962, s.309; M. Hanefi Bostan, XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat, Ankara, 2002, s.399.

¹² İlgili belgede bu hususta aynen şu ifadeler geçmektedir. “Mahall-i mezkur mine'l-kadim (eskiden beri) Gavur Meydanı demekle maruf bir mahal olup ahali için bırakılmış ve çok zamanlar ebniyeden hâli olarak mera hükmünde bulunmuş...” CDA, İ.DH, 593/41285.

önemi nispeten artmıştı; bununla birlikte burada ticari amaçlara hizmet edecek büyük yapılar yoktu. Bu nedenle ticaret malları, bölgedeki bazı Ermeni evlerinde depolanıyordu.¹³

Bu makalede inceleyeceğimiz dönemin hemen öncesinde, Meydan hakkında bilgi veren iki önemli şahidimiz vardır. Bunların verdiği bilgiler, her iki dönem arasında mukayese yapabilmemiz açısından son derece önemlidir. Bunlardan biri, 1803 yılında Fransız konsolosu olarak Trabzon'a gelmiş olan Pierre Jérôme Dupré'dir. Trabzon'a geldikten bir müddet sonra, 24 Aralık 1803'te Dışişleri Bakanı Talleyrand'a gönderdiği uzun mektupta Dupré, Meydan hakkında da bilgi vermiştir. Buna göre; şehrin doğusundaki kasabada 220 adım (yaklaşık 65 metre) uzunluğunda ve 155 adım (yaklaşık 46 metre) genişliğinde bir meydan vardı. Bu meydanın ortasında, üstü kapalı ve tüm mahalleye su veren bir çeşme bulunuyordu. Bu meydanın eskiden at yarışları için kullanıldığı kendisine söylenmişti.¹⁴

İkinci şahidimiz ise 1810'ların sonunda Trabzon'a gelmiş olan Bijişkyan'dır. Ona göre Meydan'ın uzunluğu yaklaşık 280 ayak (yaklaşık 85 metre), genişliği ise 150 ayak (yaklaşık 45 metre). Eski devirlerde hipodrom olan bu meydanda paşalar at oyunları yaparlardı. 1790'ların başında Hacı Abdullah Paşa, Meydan'ın ortasında dört mermer sütun üzerinde güzel bir şadırvan yaptırmıştı. Meydanın etrafında ev ve dükkânlar, doğu tarafında büyük bir cami ve çeşme, güneyinde ise meyve bahçeleri ile bir hizada sıralanmış Ermeni evleri vardı.¹⁵ Bunların yukarı tarafında vaktiyle dervişleri oturduğu Tekke Mahallesi bulunuyordu. 19. yüzyılın başındaki Rus bombardımanı Meydan'da tahribata neden oldu. Böylece Meydan, belirtilen yüzyılın başında “*adi bir yer*” haline gelmişti.¹⁶

Meydan-ı Şarki'nin Yeni Bir Kimlikle Ortaya Çıkışı

İlerleyen yıllarda Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması sonucunda, Trabzon Limanı'nın Dünya'nın en önemli ve işlek limanlarından birisi haline gelmesi,¹⁷ Meydan'ın kaderini değiştirdi. Limanla şehir arasında yer alan bu geniş alan, liman üzerinden gerçekleştirilen uluslararası transit ticaretin vazgeçilmez merkezi oldu. Gerek liman üzerinden getirilen Batı'nın ürünleri, gerekse Erzurum, İran ve ötesinden Batı'ya gönderilen hammaddeler, Meydan vasıtasıyla naklediliyordu. Bu durum, Meydan'da ticarî amaçlı binalar yapılmasını adeta zaruri hale getirdi. İşte bu dönemde Trabzon Valisi olan Hazinedarzâde Osman Paşa'nın Meydan'a yönelik başlattığı faaliyetler, buradaki yapılaşmanın ve bu yapılaşma sürecinde yaşanan tartışmaların fitilini ateşledi. Aşağıda bu önemli konu hakkında bilgi verilecektir:

¹³ Turan Açık, Fetihten 19. Yüzyıla Kadar Trabzon Şehri'nin Mahalleleri”, History Studies, Volume: 9, Issue: 5, December, 2017, s.51.

¹⁴ Faruk Bilici, “XIX. Yüzyılın Başında Trabzon'daki Fransız Konsolosluğu: Paris'in Asya Kapısı”, Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 3, 2007, s.43.

¹⁵ 1813'te Trabzon'a gelmiş olan Kinneir de, Meydan'ın etrafının evlerle çevrili olduğunu belirtir. Bkz.: John Macdonald Kinneir, Journey Through Asia Minor, London, 1818, s.339.

¹⁶ Minas Bijişkyan, Pontos Tarihi, Çeviren: Hrand D. Andreasyan, İstanbul, 1998, s.102, 139; Özgür Yılmaz, Tanzimat Döneminde Trabzon, Doktora Tezi, Trabzon, 2012, s.388.

¹⁷ Bu hususta bkz.: A Hand-Book for Travellers in the Ionian Islands, Greece, Turkey, Asia Minor and Constantinople, London, 1845, s.308; A. Üner Turgay, “Trabzon”, Review (Fernand Bdaudel Center), Vol. 16, No. 4, Port-Cities of Eastern Mediterranean 1800-1914, (Fall, 1993), s.438.

Tanzimat Fermanı'nın ilanından önce, 1827'de Trabzon Valisi olan Hazine Darzâde Osman Paşa'nın valiliği sırasında, Meydan denilen bölgede eskiden Fatih Sultan Mehmed Han Vakfı'na ait bir kervansaray mevcut olduğu tespit edildi.¹⁸ Bu durum İstanbul'a arz edildi ve gerekli irade çıkarıldıktan sonra vakıf mütevellisinin izniyle aynı yerde bir han inşa edildi. Bunun ardından Meydan'ın bazı kısımları vakıflar idaresi tarafından şahıslara satıldı ve bunlar üzerine yeni binalar yapıldı.¹⁹ Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği dönemde, Meydan civarında depolar, han ve yatakhane gibi binalar inşa edilmiş durumdaydı.²⁰ 1840'ların sonunda ise bölgede yeni bir han ile birlikte, postahane ve mumhane inşa edilmişti.

Bununla birlikte 1850'lere gelindiğinde, Kervansaray veya Meydan-ı Şarkî denilen bu bölgenin kime ait olduğu konusunda farklı görüşler devam etmekteydi. Nitekim buranın mirî arazi olduğu iddiasıyla, Müslüman ve gayrimüslim pek çok kişiye arazi satılmış ve bölgede han, dükkân ve haneler inşa edilmişti. Trabzon Evkaf Müdürü 1858 yılında bu uygulamaya itiraz ederek buranın vakıf malı olduğunu İstanbul'daki yetkililere kabul ettirmeyi başardı. Ardından 1859 yılında, Meydan'ın tamamını satın, elde edilecek parayı çeşitli vakıf işlerinde kullanmak istedi. Fakat bu teşebbüsü İstanbul'daki yetkililer tarafından engellendi. Bu durumda sadece, üzerine çeşitli şahıslar tarafından binalar yapılan arsaların kiralalarıyla yetinildi. Kethüdazâde Halim Ağa Hanı²¹ ile çok sayıda dükkân ve mağazası, eşi Elmas Hanım'ın tuhaniye (?) mağazası, Malkon Çorbacı, Memiş Paşazâde ve Halil Paşa'nın dükkânları ve yine Halil Paşa'nın iki bab hamamı, vakıf arsaları üzerine inşa edilmişti. 1860 yılı itibarıyla vakfın bu arsalarından ve bahçeden elde ettiği yıllık kira geliri 1.000 lira civarındaydı. Vakfın Meydan'dan elde ettiği bir diğer gelir ise, meydana gelip giden hayvanlardan hâsıl olan gübre geliri idi.²²

Sonraki yıllarda Meydan'ın kime ait olduğuna ve satılıp satılmayacağına dair iddia ve tartışmalar devam etti.²³ Meseleyi tam olarak açıklığa kavuşturmak için yeni bir tahkikat yapıldı ve sadece bu bölgenin değil, Trabzon şehir merkezi ve arazisinin tamamının Hass-ı Hümayun dâhilinde mirî araziden olduğu ve şehir merkezindeki bu gibi arazilerin vakıf malı olduğuna dair açık ve kesin bir kayıt olmadığı tespit edildi. Bunun üzerine Meydan'da yapılmış olan binaların hemen tamamı vakıf malı olmaktan çıkarıldı ve yıllık belli bir miktar öşür vermek şartıyla ilgili kişilerin üzerine tapu edildi. İşte bu dönemde, 1862

¹⁸ CDA, İ.DH, 593/41285.

¹⁹ CDA, İ.DH, 593/41285.

²⁰ Fallmerayer, Doğu'dan Fragmanlar, s.45.

²¹ Kethüdazâde Hanı, muhtemelen Meydan'da inşa edilen ilk handı. Bu hanın ve Meydan'daki diğer pek çok binanın sahibi olan Halim Ağa, Hazine Darzâde Osman Paşa'nın bölgede çıkan isyanları bastırması sırasında kendisine büyük yardımları dokunan Kethüdazâde Emin Ağa'nın oğluydu. Anlaşıldığı kadarıyla Osman Paşa, yaptıkları hizmetler karşılığında, bu aileyi vakıf vasıtasıyla ödüllendirmişti. Halim Ağa 1860'ların başında, Meydan'daki dükkân ve mağazalarının bir kısmını Totorioğlu (Tutrioğlu) ve Havyarcıoğlu Maydıros'a devretmişti. Ayrıca eşleri Zekiye ve Elmas Hanım'a yarımşar hisse han ve mağaza devretmişti. CDA, EV.d., 17174.

²² Gübreden elde edilen gelir hiç de azımsanmayacak bir miktardaydı. Öyle ki 1860'ta bahçelerin kirasından elde edilen yıllık gelir 200 lira iken, gübreden elde edilen yıllık hasılat 250 liraydı. CDA, EV.d., 17174.

²³ Bu arada bazı şahısların, bu karışıklıktan da yararlanarak Meydan'da birtakım yeni yapılar inşa ettikleri görülmektedir. Örneğin 1860'ların başında Meydan'daki namazgâh ve çeşmenin yerine bazı şahıslar tarafından dükkân ve mağazalar yaptırılmıştır. Bu durum mahalle halkının tepkisine neden olmuştur. CDA, MVL, 636,24.

yılında Meydan'da bir “Kara Gümrüğü Binası (Ambarı)” inşa edildi. Bunun yanında bir de Dördüncü Ordu'ya ait bir askerî ambar inşa edilmesi düşünülmüş; fakat bundan vazgeçilmişti. 1863 yılında ise Meydan'ın tamamının şahıslara satılması ciddi bir şekilde gündeme geldi. Fakat Meydan'ın tamamen ortadan kaldırılarak binalarla doldurulmasının memleket için hiç de hayırlı olmayacağı anlaşıldığından, bundan vazgeçildi. Sadece Meydan'ın bazı köşelerindeki arsaların vatandaşlara satılmasıyla yetinildi.

Bahsedilen dönemde, Meydan'ın bir tarafında İskenderpaşa Camii, medresesi ve mezarlığı vardı. Meşhur Belediye Binası'nın yeri ve arkası mezarlıktı. İskenderpaşa Camii'in alt tarafında eski postahâne binası ve bunun önünde Kethüdazâde Halim Ağa'nın binaları vardı. 1860'ların sonunda, Meydan'daki bazı alanların arsa haline getirilerek satılması kararlaştırıldı. Bu durum bazı spekülasyonlara neden oldu. Bunun üzerine bu satıştan vazgeçildi ve bu arsalarda devlet eliyle sekiz mağaza yaptırılması kararlaştırıldı. Bunlar, açılması kararlaştırılan İslahhâne'ye gelir sağlamak üzere inşa edilecek ve üstlerinde bir de gazino yaptırılacaktı. Bu dönemde Meydan, eskiye nazaran çok daha kıymetli bir hale gelmişti. Bunun nedeni, Trabzon-Erzurum kervan yolunun yeniden inşa edilmesi ve araba geçişine müsait düzenli bir şose haline getirilmesiydi. Bu yolun başlangıç noktası Meydan'dı. Yolun 1870'lerin başında tamamlanmasıyla birlikte, Meydan'daki trafiğin üç dört kat artması bekleniyordu. İşte bu nedenle, Meydan'da yeni arsa satışlarının yapılmaması gerektiği görüşü ortaya çıktı. 1870'lerin başında, Ahmet Rasim Paşa'nın valiliği sırasında Meydan'da, yukarıda bahsedilen yeni mağazalar yaptırılmış ve Meydan bahçesinde ıslah çalışmaları başlatılmıştı. Bu dönemde Meydan'ın tamamı 27.000 metrekare idi. 1860'lı yıllarda bunun 1.000 metrekaresi Kara Gümrüğü binası idi. Gümrük için ayrıca 1.850 metrekarelik bir alan tahsis edilmişti. Yine 2.350 metrekarelik alan askerî ambar yapılmak üzere ayrılmıştı. Bunun dışında Meydan'ın 185 metrekaresine Protestan Mektebi inşa edilmişti. Son olarak 2.000 metrekarelik bir alan satılmak üzere ayrılmıştı.²⁴ Meydan'da yol olarak kullanılan alan 10.400 metrekare idi. Bütün bunlar çıkıldığında, 9.300 metrekare bahçe kalmıştı. Bahçe kısmı sonraki yıllarda daha da küçülecektir.

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Meydan artık tamamen değişmişti. İskenderpaşa Camii'nin ön kısmına Belediye Binası ve diğer bazı binalar yapılarak, caminin ötü kapatılmıştı.²⁵ Meydan'ın etrafı genellikle han ve otellerle çevriliydi. Bunların Meydan'a bakan cephelerindeki zemin katlar, çoğunlukla ticarethane ve kahvehaneydi. Üst katları ve arka kısımları ise konaklama hizmeti vermekteydi. Hanlar arasında, Osmanlı döneminde yapıp yakın zamana kadar varlığını koruyan Meydan'ın kuzeybatısındaki Suluhan ile Belediye Binası karşısındaki Anadolu Han en bilinenleriydi.²⁶

Millet Bahçesi'nin Oluşumu

1860'lı yıllarda Meydan'ın ortasında doğu-batı istikametinde iki adet bahçe vardı. Bahçelerin ortasından geniş bir yol geçmekteydi. Bu bahçelere sonraki dönemde “*Millet*

²⁴ 1870'lerin ortalarına doğru Meydan'da dükkân sahibi olan birtakım yeni şahıslar ortaya çıkmıştır. Bunlar Koturoğlu, Hacı Dimitri, Sivaslıoğlu, Kayabanoğlu Gorgor ve Memiş Paşa'dır. Bunlardan Kayabanoğlu Gorgor, Meydan'daki ilk firmayı yaptırmıştı. CDA, EV.d., 40510.

²⁵ Bu kapatma işi sadece şahıslar ve diğer kurumlar tarafından yapılmamıştı. Bizzat vakfın kendisi, 1870'lerde caminin önündeki medresenin yanına, gelir temin etmek için yeni dükkânlar yapmıştı.

²⁶ Meydan'daki oteller hakkında ayrıca bilgi verilecektir.

Bahçesi” “*Halk Bahçesi*”, “*Memleket Bahçesi*” ve “*Belediye Bahçesi*” gibi isimler verildi. Bahçe, 19. yüzyılda Fatih Sultan Mehmed Han Camii Vakfı adına tescil edilmiş ve vakıf mülkiyeti Cumhuriyet dönemine kadar devam etmişti. Anlaşıldığı kadarıyla, Meydan’la ilgili yukarıda anlatılan mülkiyet mücadelesi sonucunda, en azından bahçelerin vakfa ait olduğu kabul edilmişti. Bu bahçelerin işletmesi belediyeye aitti. Belediye ise bu bahçeyi şahıslara kiralardı. Bunlar Osmanlı döneminin sonlarında iki İranlı tarafından işletilmekteydi. Bahçelerin yıllık kira bedeli 1860 yılına kadar 200 lira iken, bu tarihten sonra 150 liraya düşmüştü.²⁷

Meydan’daki bahçelerin ıslahı ve modern bir hale getirilmesi 1877 yılında Vali Ahmet Rasim Paşa tarafından gerçekleştirildi. 1872’deki ilk valiliği sırasında Meydan’da bir gazino ile altında sekiz büyük mağaza yaptırmış olan Ahmet Rasim Paşa, Meydan’daki bahçeleri düzenleterek “*eşsiz güzellikle bir yer*” haline getirmişti.²⁸ Bu bahçelerin “*Millet Bahçesi*” ismini alması, muhtemelen bu dönemde gerçekleşti.

Sonraki dönemde Millet Bahçeleri hakkındaki en büyük tartışma, bu bahçelerde bira ve şampanya tüketimiyle ilgiliydi. 1900’lerin başında bu bahçeler kiraya verildiği zaman, bira ve şampanya satılmasına izin verilmişti. Fakat halktan gelen tepkiler üzerine Vilayet İdare Meclisi, bu uygulamayı yasaklamıştı. Bununla birlikte, bahçeyi işletenlerin ısrarları üzerine, 1911 yılında Vilayet Genel Meclisi, bira ve şampanya satışına tekrar izin verdi. Bunun üzerine, başta Trabzon Müftüsü, uleması, müderrisleri, âlimleri, dersiamları, imamları ve muhtarları olmak üzere, Müslüman ve gayrimüslim pek çok kişinin imzasını havi bir protesto dilekçesi hazırlandı.²⁹ 18 Mart 1911’de Sadaret makamına yazılan bu dilekçede, önce içkinin fenalıkları ve Trabzon halkının dindarlığı anlatıldıktan sonra, şehrin en işlek yerinde olup halka açık olan ve bilhassa tatil günlerinde talebelerin yegâne dinlenme mekânı olan Millet Bahçelerinde içki satışına izin verilmesinin halkta fena bir tesir yaptığı ifade edildi. Dilekçeye göre bu bahçeler 30-40 yıl önce açılmıştı ve o günden beri burada içki satılmıyordu. Vilayet Genel Meclisi’nin içkiye izin vermesi üzerine önce valilik makamına itiraz edilmiş, fakat bir sonuç alınmamıştı. Bunun üzerine bu dilekçe ile İstanbul’a müracaat edilmekteydi. Bu dilekçede, Fatih Camii Vakfı’ndan olan, İskenderpaşa Camii ve medresesinin burnunun dibinde bulunan bu bahçelerde içki satılmasının önüne geçilmesi isteniyordu. Eğer bunun önüne geçilmezse, bilhassa gençlerin ahlakının fena halde bozulacağı, halka açık olan bu bahçelerin adeta hususi hale geleceği ve bu bahçelerde pek çok fecaatin işleneceği ifade edilmekteydi.

²⁷ CDA, EV.d, 17174.

²⁸ Mahmut Goloğlu, Trabzon Tarihi, Fetihten Kurtuluşa Kadar, Trabzon, 2000, s.134-135.

²⁹ Bu dilekçenin altında mühür olanlardan bazıları şöyledir: Tüccardan Hacı Mollazâde Biraderler, Fostiropolo Biraderler, Bekir Efendizâde ve Şeriki, Kırzâde Şevki, Hacı Hamdizâde Biraderler, Çulhazâde Biraderler, Ohannes Tahmazyan, Hacı Dursun Efendizâde Biraderler, Hacı Hattatzâde Mustafa, Velissaridi Biraderler, Hacı Ali Hafızzâde Biraderler, Serdarzâde, Paçacıyan Biraderler, Çakmakçızâde Biraderler, Hacı Derviş Ağazâde, Kosdi Avramidi, Metaksa Biraderler, Dedezâde Hacı Mehmed Rıfat, Çulhazâde, Konkalidi, Hacı Arif Kaptanzâde Hacı Mehmed Efendi, Kefelizâde Hacı Hasan Efendi, Murathanzâde, Haralanpos Vayıyadi, İmamzâde, Mihran Efendi Tahtacıyan, İsteban Saracyan, Alemdarzâde Yakub Efendi, Hacı Hüseyin Efendizâde, Grammadikopolos, Yunuszâde Ali Tefvik, Hamamizâde Biraderler, Mogenidi Biraderler, Maranyan Agop Efendi, Kazancızâde Mecid, İslamzâde, Şeyh Hüseyinzâde Biraderler. CDA, DH.İD., 70-1/12.

Bu dilekçe ile birlikte Vakıflar İdaresi'nin duruma müdahil olması sonucunda, Meydan'da içki satılması yasaklandı. Diğer taraftan, Vakıflar İdaresi ile Belediye arasında, bahçelerin düzenlenmesi konusunda sık sık sürtüşmeler yaşanıyordu. Bu tür sıkıntıları sona erdirmek isteyen belediye, 1924 yılında 5.440 lira mukabilinde 8.024 metrekarelik bahçeleri istimlak etti.³⁰

Trabzon'un önemli gazetecilerinden Cevdet Alap, Osmanlı'nın son dönemlerinde ve Milli Mücadele yıllarında Meydan'ın vaziyetini şöyle anlatmaktadır:

“Umumi Harpten evvel bu meydana Gavur Meydanı ve parka da Millet Bahçesi denilirdi. İstanbul'un Beyoğlusu gibi bu semtte Ermeni, Rum, ecnebi levanten unsurların en kesif makarrıydı. Bu kozmopolit semtte lüks, fantezi, servet ve refah daha bariz olarak göze çarpardı. Şehrin diğer semtleri daha ziyade İslami hayat ve yaşayış üzerine müesses olduğu için o semtler halkınca buraya Gavur Meydanı adı verilmişti.

Bu parkın o zamanki şekli şöyle idi: Bahçeyi ikiye bölen bugünkü beton yolun yerinden birkaç metre genişliğinde ortadan bir yol geçirdi. Giriş ve çıkış kapıları olmayan o zamanki yolun ikişer metre genişliğinde iki taraflı kaldırımı vardı. Gezintiler bu kaldırımlarda yapılırdı. Kaldırımların iki tarafında kutuları cicili bicili parıl parıl parlayan boyacılar sıralanmışlardı. Üst kısım bir metre kadar alt kısımdan yüksekti. İki kısım bahçe ayrı ayrı iki İranlı tarafından idare edilirdi. Boyalı parmaklıklarla çevrili ve 5-6 antreli iki bahçe güzel tarhlar, sık ağaçlar, kameriyeler, havuzlar, sarmaşık güllerle parça parça fonlar halinde çok cazip, çok güzel manzara arz eden bahçede en nefis çay, kahve, dondurma satan çayhaneler vardı. Burası adeta Babil bahçelerinden birer parçaya andırırdı. Cuma-Pazar günleri ve diğer günler akşam üzerleri bütün Hristiyan kadını erkeği iki bahçe arasında ve bahçelerin ara yollarında ve fonlar içinde cıvıldaşarak kaynaşırlardı.

Şimdiki Muharrem'in kahvesi yanında büyük bir havuz vardı. Develer, atlar, eşekler buradan su içerlerdi. Şimdiki Sümer sinemasının bahçe kısmında büyük bir antrepo vardı. İran develeri önünde yıkılır, İran transit eşyası boşaltılırdı.”³¹

Yukarıda belirtildiği gibi, Rus işgali döneminde Meydan'a “Nikolayevskiy Meydanı” ismi verilmişti. Bu dönemde oldukça bakımsız olan Meydan, işgalden sonraki günlerde tanınmaz bir haldeydi. Kurtuluştan hemen sonra, Mart 1918'de Trabzon'a gelmiş olan Tasvir-i Efkâr Gazetesi muhabiri, Meydan'da gördüğü manzarayı şöyle anlatmaktadır:

“Şehrin güzel bir mahallinde ve belediye dairesi civarında virane haline gelmiş olan meydanın duvarları yıkılmış, ağaçları kesilmiş, çalığı mahalli tahrib edilmiş. Bir belediye bahçesi olduğu zar zor anlaşılmalıdır.”

³⁰ Trabzon Belediyesi Meclis Zabıtları, 12 Şubat 1935; Bu fiyat oldukça düşüktü. Zira bu tarihten 12 yıl önce, yani 1912'de bahçelere biçilen bedel 20.000 liraydı. CDA, ŞD., 1872/2; İşte bu nedenle vakıflar idaresi istimlak bedeline itiraz etti. Böylece yaklaşık 10 yıl süren bir mahkeme süreci başladı. Sonunda mahkeme, bahçelerin değerini 6.419 lira olarak tespit etti. Bunun üzerine belediye, 1934 yılında 979 lira daha ödeyerek bahçelerin tapusunu üzerine aldı. Trabzon Belediyesi Meclis Zabıtları, 12 Şubat 1935.

³¹ Cevdet Alap, “Bir Gazeteci Arkadaşla Şehir Gezisi İntibaları”, Yeniyoğ Gazetesi, 15-22 Mayıs 1940.

Ötede, bahçenin gazinosu olması muhtemel olan binanın içinde Ruslardan kalmış hayvanlar, önlerindeki mısır koçanlarını kemirmekte. Diğer taraftan o muhteşem tiyatro binasının kapısından hayretle etrafi seyreden Rus mekkari bargirinin başı gözükmekte... Şehir dâhilindeki mezaristan içine bir ahşap tiyatro inşa ve bir bahçe haline ifrağ etmek üzere kabir taşlarını kâmilten kaldırdıkları gibi, servileri de imha etmeye başlamışlar. İşte bütün bu icraat esna-yı tahlîyede ali hale terk olunmuş ve şimdi meydanda birçok teşebbüsâtın bakiye ve enkazı kalmıştır.”³²

Kurtuluşun hemen akabinde Meydan, tamamen tenhalaşmıştı. Sadece tek bir kahvehane ile birkaç dükkân açıldı ve bazı binalar enkaz halinde duruyordu. Bununla birlikte özellikle 1920'den itibaren Meydan civarında pek çok lokanta, otel, perükar (berber) salonu,³³ yıkama ve kola yerleri ile terzihaneler açılmaya başlanmıştı. Böyle bir ortamda, Meydan bahçesini yeniden düzenlemek gerekiyordu. 1926 yılında, Kazazzâde Hüseyin'in belediye başkanlığı sırasında, bahçenin yeniden düzenlenerek “park” haline getirilmesine karar verildi. Bahçenin kiralanan suretiyle kiracı tarafından yeniden düzenlenmesi en uygun yol olarak görüldü. İşte bu dönemde “Millet Bahçesi” isminin yerine “Belediye Bahçesi” ismi kullanılmaya başlandı.

Belirtilen tarihte hazırlanan şartnameye göre Belediye Bahçesi kiracıya yedi seneliğine kiralanacak ve karşılığında aşağıdaki işler yapılacaktır:

1. Bahçede asri bir gazino yaptırılacaktır.
2. Bahçe, Türkiye ve Avrupa'dan getirilecek ağaç ve çiçeklerle süslenecektir. Bunların cins ve neveleri belediye tarafından tespit edilecektir.
3. Kiracı, Meydan'da bir büfe yaptıracaktır.
4. Sinemanın bitişiğindeki kahve, müstecir tarafından “dans mahalli”, lokanta vesaire gibi asri ihtiyaçlara göre kullanılabilir.
5. Bahçenin etrafındaki demir parmaklıklar tamamlanacak ve iki taraftaki kapı demirden inşa edilecektir.
6. Havuzlar için Değirmendere'den su getirme işi belediyeye ait olacaktır.
7. Bahçenin muhtelif yerlerine, ikişer kişilik 20 adet kanepeler konulacaktır. Bunlara oturanlardan ücret alınmayacağı gibi, kahve vesair içmeye de mecbur tutulmayacaklardır.
8. Meydanın uygun yerlerine helalar yaptırılacaktır.
9. Bahçedeki saz, müzik ve müsamereler günlerinde kiracı tarafından duhuliyeye ücreti alınacaktır.³⁴

Dönemin gazetelerinden anladığımız kadarıyla Belediye Bahçesi, Namık Efendi'ye kiralandı ve şartnamede belirtilen hususların önemli bir kısmı yerine getirildi. Örneğin iki bahçenin seviyesi eşitlenerek ağaç ve çiçeklerle süslendi. Bahçenin ortasında bir kameriyeye vardı. Ayrıca iki küçük bir büyük havuz inşa edilmişti. Halkın istirahatı için de 20 adet kanepeler konuldu.³⁵ Böylece Cumhuriyet'in ilk yıllarında ismi değiştirilen ve park haline

³² Ğ. K. “Kafkasya Mektupları 2, Trabzon, 12 Mart 1918”, Tasvir-i Efkâr Gazetesi, 7 Mayıs 1918.

³³ Cumhuriyet'in ilk yıllarında faaliyet gösteren Hasan Tahsin'e ait Emniyet Perükarı'nın verdiği bir reklamda şu ifadeler yer almaktaydı: “Paris modelleri mucibince kadın saçları kesilir ve sıhhi traş yapılır.” Ticarî ve İktisadî Trabzon Rehberi, İstanbul, 1926-1927, s.11.

³⁴ Yeni Yol Gazetesi, 11 Şubat 1926.

³⁵ Ticarî ve İktisadî Trabzon Rehberi, 1926-1927, İstanbul, s.2.

getirilen Belediye Bahçesi, çok geçmeden, kiracıların ihmali yüzünden, güzelliğini kaybetti. Bu arada bahçedeki kanepelerin sökülmesi, çeşitli şikâyetlere neden olmuştu.³⁶ 1933 yılında bahçe bir kez daha elden geçirildi. İstanbul'dan getirilen bir bahçe mütehasısı, burayı tarh ve tanzim etti.³⁷

Bu dönemde bahçedeki en ciddi düzenlemeler, 1930'ların ikinci yarısında yapıldı. 1937'de belediye başkanı olan Cemal Turfan'ın ifadesiyle, "*geniş bir kahve bahçesi*" halindeki bu alan "*şehirin meydanı*" haline getirildi.³⁸ Meydandaki akasya ve ıhlamur ağaçları sökülerek İstanbul'dan getirilen yeni fidanlar dikildi. Parkın meydana bakan cephesindeki yaklaşık 10 metrelik çıkıntı kaldırıldı. Meydana parke taşı döşenerek toz ve topraktan kurtarıldı. Aynı dönemde Meydan'a bir Atatürk heykeli dikilmesi için çalışmalar başlatıldı. 1940'ların başında parka dört adet radyo hoparlörü konuldu. Bu hoparlörler, Ankara radyosunun ve yabancı radyoların ajans haberlerini halka duyuruyordu. Yine bu vasıtayla halka şarkı ve gazeller dinletiliyordu.³⁹

İskenderpaşa Mezarlığı, Medresesi ve Mektebi

1870'lere kadar İskenderpaşa Cami'nin kuzeybatı kısmı tamamen mezarlık alanı. Bu mezarlık alan takip eden dönemde gittikçe küçültüldü. Örneğin 1880'lerde, bu alanın kuzeybatı kısmına, yakın zamana kadar Belediye Binası olarak kullanılacak olan uzun bir bina inşa edildi. Bu ve zamanla yapılan diğer binalar, İskenderpaşa Cami'nin önünü tamamen kapattı. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde Meydan'daki en ciddi görüntü kirliliği, cami önünde görülüyordu. Burada iki eski kahvehane, bekârlara kiralanan birkaç hücre, birkaç dükkan ve ev bulunuyordu. Belediye Meclisi 1947 yılında, caminin önünü kapatan sıra mağazaların istimlak edilip yıktırılmasına karar verdi. Ayrıca o bölgede modern bir yeraltı tuvaletinin yaptırılması kararlaştırıldı.⁴⁰ Yine aynı tarihte caminin önündeki medresenin istimlak edilerek yıktırılmasına karar verildi. Buradaki sökümlü işlemleri 1949 yılında gerçekleştirildi. Buradan çıkan taşlar Mumhane'deki Sebze Hali'nin yapımında kullanıldı.⁴¹ Diğer taraftan, Belediye Binası arkasındaki mezarlık alana belediye tarafından bazı binalar yaptırıldı. İşte bu alan ile daha önce istimlak edilmiş olan Medrese arsası, 1959 yılında Vakıflar ile Belediye arasında mübadele edildi.⁴²

Gümrük Ambarı

İncelediğimiz dönemde Meydan'da inşa edilen en ilginç yapılardan biri, Gümrük Ambarı'ydı. 1862 yılında İran ve Anadolu'dan Trabzon'a ve Trabzon'dan buralara gönderilen transit eşyasının konulması ve muayenesi için Meydan'daki bahçenin içinde (güneydoğu kısmında) büyük bir ambar inşa edildi. Böylece limandaki gümrük binası ve ambarının yanı sıra ikinci bir gümrük ambarı ortaya çıkmış oldu. Açıldığı tarihte bu ambarda muayeneci, ambarcı, ambar kâtibi, yazıcı, kantarcı ve kolcu olmak üzere altı kişi

³⁶ Yeniol Gazetesi, Haziran 1936.

³⁷ Trabzon Belediyesi Meclis Zabıtları, 10 Kasım 1934.

³⁸ Doğu Gazetesi, 18 Şubat 1938.

³⁹ Yeniol Gazetesi, 2 Haziran 1942.

⁴⁰ Trabzon Belediyesi Meclis Zabıtları, 13 Şubat 1947; Yeniol Gazetesi, 26 Nisan 1947.

⁴¹ Trabzon Belediyesi Meclis Zabıtları, 1 Haziran 1949.

⁴² Trabzon Belediyesi Meclis Zabıtları, 10 Mart 1959.

görev yapmaktaydı. Gümrük binasının alanı yaklaşık 1.000 metrekare idi. Ayrıca bu binanın yanında gümrük mallarının gerektiğinde konulması için 1.850 metrekarelik alan gümrüğe terk edilmişti. 1870'lerin ortalarından itibaren Osmanlı kara gümrüklerinin lağvedilmesi nedeniyle, bahsedilen bu arsa üzerinde, 1890 yılında belediye tarafından bir gazino inşasına başlandı.⁴³

Meydan'daki bu büyük bina, bir müddet transit ambarı olarak işlev gördü. Fakat çok geçmeden, Osmanlı'daki kara gümrüklerinin lağvedilmesi nedeniyle, bu bina başka amaçlarla kullanıldı. Mesela 19. yüzyılın sonlarında İngiliz Maunsell tarafından çizilen haritaya göre, bu dönemde piyade kışlası olarak kullanıldı.⁴⁴ Aynı binanın 20. yüzyıl başlarında nizamiye askerinin ikametine tahsis olunduğu ve aynı zamanda karakolhane olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, bu ambarın tamamen lağvedilmediği ve buradaki ticaret eşyalarının nakli için her gün onlarca at ve devenin Meydan mevkiine geldiği görülmektedir. Bu hayvanların Meydan'daki yolları işgal etmesi ve bahçenin letafetini bozmaları nedeniyle, 1909 yılında Gümrük Binası'nın belediyeye terki ve karşılığında Alagosa mevkiinde belediyeye ait bir arsanın gümrük idaresine verilmesi kararlaştırıldı. Bu karara rağmen gümrük idaresi, Meydan'daki binayı uzun süre terk etmedi.⁴⁵ 1912 yılında ise Gümrük Binası ile Belediye Binası arasındaki alanda bir sinema binası inşa edildi. Bir müddet sonra ise Gümrük Binası belediye tarafından yıktırıldı.⁴⁶

Meydan'da Modernliği Simgeleyen Yapılar

Şehrin doğusundaki Meydan'ın modernleşmesi 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Aslına bakılırsa bu dönem, Trabzon şehrinin bir bütün olarak değişip geliştiği bir dönemdir.

Örneğin şehrin nüfusu, transit ticaretin canlanmaya başladığı 1830'larda 25.000 civarında olan şehri nüfusu 30 yıl sonra 50.000'in üzerine çıkmıştı. Yine 1830'ların başında şehirde sekiz han ve beş hamam varken,⁴⁷ yükseliş döneminde 12 kervansaray, 22 han, 87 fırın ve 15 hamam faal haldeydi.⁴⁸

Şehirdeki bu olağanüstü değişimde, Kırım Savaşı'nın da etkisi vardı. İngiliz Konsolosu Stevens, Ocak 1857'de şu ifadeleri kullanmıştı:

*“Üç yıllık savaş, bölgeye büyük miktarda altın getirdi ve büyük tüccarlar bu gelişmeden epeyce yararlandı. Her gün yeni binalar yükseliyor ve şehir, dikkate değer bir şekilde gelişiyor. Halk daha iyi giyiniyor ve daha iyi yaşıyor. Buna mukabil fakirler yoksulluk içinde kıvrınmaya devam ediyorlar. Diğer taraftan, çeşitli bölgelerden gelen yabancılar boşluğu dolduruyor.”*⁴⁹

⁴³ CDA, İ.MVL., 476/21559; CDA, DH.İD., 59/22.

⁴⁴ The National Archives (TNA), MFQ 1/1352/3.

⁴⁵ CDA, DH.İD., 59/22.

⁴⁶ İstikbal Gazetesi, 18 Haziran 1923.

⁴⁷ New Piloting Directions for the Mediterranean Sea, London, 1831, s.292.

⁴⁸ “Report by Stevens, on the Trade of Trebizond during the Half-Year Ending 30th June, 1860”, İngiliz Belgelerine Göre Trabzon Vilayeti Ticari Raporları 1830-1914, I, Hazırlayan: Musa Şaşmaz, Ankara 2014, s.277-279.

⁴⁹ A. Üner Turgay, “Trabzon”, Review (Fernand Bdaudel Center), Vol. 16, No. 4, Port-Cities of Eastern Mediterranean 1800-1914, (Fall, 1993), s.457.

İngiliz Konsolosu'nun belirttiği yabancılar meselesi, konumuz açısından son derece önemlidir. Çünkü 19. yüzyılın ortaları, Osmanlı dönemi boyunca görülmemiş bir yabancı nüfusun Trabzon'a geldiği bir dönemdir. Kırım Savaşı'nı da içine alan bu dönemde Trabzon'a tüccar, asker, seyyah, bilim adamı vs. kimlikleriyle çok sayıda batılı ve doğulu yabancı gelmiştir. Aşağıda anlatılacak olan Meydan'daki yeni yapılar, işte bu yabancılarla hizmet etmek üzere inşa edilmiştir.

Meydan'daki İlk Oteller

Meydan'ın modern bir görünüme kavuşmasında otellerin ayrı bir yeri vardır. Bu dönemde Meydan civarında yapılan yeni tarz binaların bir kısmı otel olarak işletilmeye başlanmıştır. Bu süreçte eski tarz hanların yerini, Avrupa tarzı oteller almaya başlamıştır. İşin ilginç yönlerinden birisi, bazı otellerin yabancı kadın ve erkekler tarafından işletilmesidir.⁵⁰

1850'lerin sonlarında Gâvur Meydanı civarında bir otelin bulunduğunu biliyoruz. "Hotel d'Orient" isimli bu otel, büyük ihtimalle Anadolu'dan İran coğrafyasına uzanan geniş coğrafyadaki ilk oteldi. 1860'ta İran'a gitmek üzere Trabzon'a gelmiş olan Prusya (Almanya) Elçisi Julius Minutoli, Köln'lü bir Alman tarafından işletilen bu otelde birkaç gün kalmıştı. Otelin binası, limandan itibaren dar bir yokuştan Meydan'a çıkıldığında, hemen karşıda yer alıyordu. Ahşap binanın birinci katındaki asma balkonu çiçeklerle bezeliydi ve avlusunda portakal ağaçları bulunuyordu.⁵¹

1860'ların ortalarında Meydan civarında, sahile yakın bir yerde güzel bir otel vardı. Bu oteli işleten İtalyan, Kırım Savaşı'nda Osmanlı'nın yanında savaşa girmiş olan Sardunya Ordusu'nda görev yapmıştı.⁵² Anlaşılan bu kişi, savaştan sonra ülkesine dönmemiş ve belirttiğimiz dönemde Trabzon'da otel işletmeye başlamıştır. 1869'da Trabzon'a gelmiş olan Deyrolle ise Meydan'da, bir Fransız ve bir İtalyan tarafından işletilen bir otel olduğunu belirtir.⁵³

Trabzon'un otel durumuna ilişkin sonraki yıllara ait net bilgiler elimizde mevcut değildir. Bununla birlikte 1871 yılında Trabzon'a gelmiş olan Amerikalı kadın misyoner Mary Mills Patrick'in Trabzon'da derme çatma bir han odasında kalması, bize bir ipucu vermektedir. Patrick, konu hakkında şunları söylemektedir:

"Karadeniz'de üç ya da dört gün geçirdikten sonra Trabzon'a vardık. Orada tamamen derme çatma yapılmış ve temizliği hayli su götürür han odalarında kaldık. Han dediğimiz şey kasvetli, bomboş bir yapıydı. Yorgun ve bitkin yolcu orada konaklayacağı, ancak hiçbir şey döşenmemiş bir oda bulabilirdi. Erzurum'dan bizi karşılamak için gelen arkadaşım handa

⁵⁰ Aslına bakılırsa bu durum sadece Trabzon için geçerli olmayıp, İstanbul gibi yerlerde de oteller genellikle yabancılar tarafından işletilmekteydi. Bu otellerin konuklarının büyük bir kısmını da yabancılar oluşturmaktaydı.

⁵¹ Heinrich Brugsch, Reise Der K. Preussischen Gesandtschaft Nach Persien 1860 und 1861. Leibzig, 1862, s.39.

⁵² Douglas W. Freshfield, Travels in the Central Caucasus and Bashan, London, 1869, s.74.

⁵³ Theophile Deyrolle, 1869'da Trabzon'dan Erzurum'a, Türkçeye Çeviren: Reşad Ekrem Koçu, İstanbul, s.10.

katlanabilir karyolalar ayarladı. Bu karyolalar uyuduğumuz mekanın tek eşyasıydı."⁵⁴

Bununla birlikte, 1877-78 yıllarında gerçekleşen "93 Harbi" sırasında şehirde en az bir otel bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunu, meşakkatli bir Anadolu yolculuğundan sonra Aralık 1878'de Trabzon'a gelmiş olan Henry Barkley'den öğreniyoruz:

*"Avrupalı giyimli birine, şehirdeki en iyi otelin hangisi olduğunu sorduk. Bize yakınlarda (Gavur Meydanı yakınında) bir yeri gösterdi. Otelin giriş kısmı, beklentilerimizin çok üstündeydi... Trabzon güzel caddeleri, evleri, dükkanları ve hepsinden daha önemlisi iyi bir oteli olan bir şehirdi... Trabzon Avrupa'ydı... Anadolu'nun içlerinde hanlarda, ahırlarda, kahvehanelerde kaldıktan sonra, Trabzon'daki bu otel bize oldukça temiz, sıcak, kuru ve konforlu gelmişti. Hepsinden önemlisi, burada bir mahremiyet söz konusuydu. Herkesin kendine ait bir odası vardı... Otelimiz küçük bir burnun üzerindediydi ve pencerelerinden Lazistan'ın yalçın dağlarının muhteşem manzarası görünüyordu."*⁵⁵

1880'lerin ortalarında Trabzon'da "Hotel d'Italie" isimli bir otel vardı. Burası, iddialı olmamakla birlikte temiz ve konforlu idi.⁵⁶ 1891 tarihli Fransızca Ticaret Yıllığı'nda, İskele yolu üzerindeki "D'Italie et Belle Vue" isimli otelin Dimitri tarafından işletildiği belirtilmektedir.⁵⁷ Muhtemelen bu otel, yukarıda belirtilen "İtalya Oteli" ile aynı oteldir. Diğer taraftan, 1890'ların ticaret yıllıklarında ismi geçen tek otel budur.

Trabzon'da otel sayısındaki artış 20. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. 1903 tarihli Fransızca ticaret yılına göre bu tarihte belli başlı üç otel vardır. Bunlardan birincisi Emrullah Efendi tarafından işletilen "Şafak Oteli", ikincisi Tefik Efendi tarafından işletilen "Şems Oteli", üçüncüsü ise Morengo tarafından işletilen "Marengo Pansiyonu"dur.⁵⁸ 1905 yılında, dönemin en önemli oteli olan "Hotel Suisse" açılmıştır. Bu tarihten sonra Trabzon'daki otel sayısı artmaya başlamıştır. Fransızca ticaret yıllıklarına göre I. Dünya Savaşı öncesinde Trabzon'da var olan oteller aşağıdaki gibidir:⁵⁹

Ktenides tarafından işletilen Costantinapol Palas (sonradan Yeşilyurt)
Emrullah Efendi tarafından işletilen Şafak Oteli
Marengo Pansiyonu,
Tefik Efendi tarafından işletilen Grand Hotel Şems,
Movsessain (Sarkis) tarafından işletilen Haşim Oteli,
Marco Policandriotti tarafından işletilen Hotel Suisse,
Avedis Efendi tarafından işletilen İskele yakınındaki Selanik Oteli.

Hotel Suisse

Tespitlerimize göre bu otel, 1905 yılında eski Belediye Binası'nın hemen üst tarafındaki köşede açılmıştı ve Meydan Parkı'na bakmaktaydı. Avrupa ayarında olan otel,

⁵⁴ Mary Mills Patrick, Son Sultanların İstanbulu'nda Siyaset, Modernleşme, Yabancı Okullar, Çev. Ayşe Aksu, İstanbul 2009, s.34.

⁵⁵ Henry C. Barkley, A Ride Through Asia Minor, London, 1891, s.346-347.

⁵⁶ Edward Granville Browne, A Year Amongst The Persians, Cambridge, 1927, s.23.

⁵⁷ Annuaire Oriental Du Commerce, 1891, s.867.

⁵⁸ Annuaire Oriental Du Commerce, 1903, s.1647.

⁵⁹ Annuaire Oriental Du Commerce, 1903, s.1551.

müşterilerine batının ve doğunun yemeklerini servis ediyor, banyo ve duş alma ve piyano çalma imkânı sağlıyor, yabancı gazeteleri bulunduruyordu. Otelin gecelik fiyatı 4 Franktan başlamakta idi.⁶⁰

Fransızca ticaret yıllıklarında otelin Morko Polikandriotti isimli bir Rum tarafından işletildiği belirtilse de, otelin asıl işletmecisinin onun hanımı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki bir belgede şu ifadeler geçmektedir:

*“Yunan tebasından olup Trabzon'da İsviçre Oteli'nin (Hotel Suisse) mutasarrıfı bulunan Madam Bertha Policandriotti...”*⁶¹

Bu belgeye göre Hotel Suisse bir İsviçre oteliydi ve Yunan tebasından bir kadına aitti. Otelin açıldığı yıl Trabzon'a gelmiş olan Hedin, Hotel Suisse'in Polikandriotti isimli bir Yunanlı ile evli olan Fransız bir kadın tarafından işletildiğini belirtmektedir.⁶² 1910 yılına ait başka bir kaynakta ise, otelin sahibesinin Alman olduğu belirtilmektedir. Belirtilen tarihte otelin Hürriyet Meydanı'nda olduğu ve gecelik fiyatı 6-10 Frank arasında değiştiği görülmektedir.⁶³ Anlaşıldığı kadarıyla Hotel Suisse Meydan Parkı'nda (Hürriyet Meydanı'nda) açılmış, ardından I. Dünya Savaşı öncesinde veya sırasında bugünkü Baro Binası'na taşınmıştır. Bu bina, daha önce Amerikan Konsoloslugu idi.

Hotel Suisse'in sahibi olan Madam Bertha Policandriotti, Aralık 1920'de Trabzon'dan ayrılmıştır.⁶⁴

Marengo Pansiyon

Marengo Pansiyon, İskenderpaşa Camii'nin güneydoğusunda, Taksim'den İskele'ye inen bir cadde üzerinde bulunuyordu. Yüksek bir noktada yer alan otelin manzarası oldukça güzeldi. Gecelik fiyatı 8-12 Frank arasında değişmekteydi.⁶⁵

Yeşilyurt Oteli

Bu otelle ilgili en kıymetli bilgileri, Cumhuriyet döneminin önemli gazetecilerinden Cevdet Alap vermektedir. Alap'a göre Nemlioğullarına ait olan bu bina, I. Dünya Savaşı'ndan önce “*Konstantinopol Palas*” adıyla, o zamanın ecnebi ve zengin yerli Hristiyanların ve hatta yüksek seviyeli Türklerin devam ettiği lüks otel, gazino ve lokantasıydı. 1910'ların başındaki sahibi Lambo Ektenidi idi. Bu şehrin ecnebilerine mahfil olan bu otelin sonradan lokanta yapılan kısmı, o zaman gazino idi. Gazinonun ortasında bir bilardo salonu bulunuyordu. Usta bilardocular burada müsabakalar yaparlardı. Merdiven başındaki küçük oda ise Sultani son sınıf talebelerinin siyasi mahfili idi. Talebeler burada toplanır, siyasetten, edebiyattan müsabakalar, münakaşalar yaparlardı. Arada da bilardo müsabakası seyredlerdi. Bunlar arasında Cevdet Alap da vardı. Talebeler otel kısmına giremezdi. Orada büyük kumar oynanır, ecnebilerin Türklük aleyhine kararları verilirdi. Otelin alt katında, yani Meydan'a bakan kısmında çeşitli ticarethaneler ve hatta meyhane bile vardı.

⁶⁰ Annuaire Oriental Du Commerce, 1905, s.1674.

⁶¹ CDA, HR.İM., 92/54.

⁶² Sven Hedin, Overland to India, London, 1910, s.26.

⁶³ Michael Wild, Beadekers' Constantinople and Asia Nimor, 1914, s.300.

⁶⁴ CDA, HR.İM., 92/54.

⁶⁵ Michael Wild, Beadekers' Constantinople and Asia Nimor, 1914, s.300.

Otelin orta katında yazıhaneler bulunuyordu. Sonradan Atıf Saruhan'ın ticarethanesi olan yer, o zaman Sabri Nemli'nin yazıhanesiydi. Otelin üst katında ise Ticaret Odası vardı. Burası aynı zamanda Atıf Saruhan'ın babası Hami Bey'in yazıhanesi idi. 1918'deki kurtuluştan sonra Trabzon Ticaret Odası aynı yerde faaliyete geçti.

Kurtuluştan sonra uzun bir müddet, otel ve yazıhane kısımları depo ve yazıhane olarak kullanıldı. Bu güzel bina bir ara “Zabitan Yurdu” olarak hizmet verdi. Trabzon'daki ilk borsa teşkilatı bu binanın salonunda kurulmuştu.

Muhtelif müesseselere ev sahipliği yapan bu binada açılan lokanta, 1930'ların başında Belediye Bahçesi'ndeki Namık Baba'nın Ferah Lokantası yıktırılınca, şehrin en işlek lokantası haline geldi. Namık Baba'nın meşhur aşçısı Anesti ve akrabası olup lokantasında çalışan İbrahim, Namık Baba'nın haberi olmaksızın bu binayı gizlice kiradılar. Rakipsiz kalan bu iki arkadaş, büyük gayretlerle lokantayı geliştirdikleri gibi, otelciliğe de girişti. Böylece Yeşilyurt Otel ve Lokantası, Cumhuriyet döneminin en büyük ve en lüks işletmesi haline geldi. Trabzon'a gelen en ağır misafirler burada kaldıkları gibi, şehre gelen devlet adamlarına burada ziyafet verilirdi. Cevdet Alap'a göre 1940 yılına kadar bu şekilde 461 ziyafet verilmişti.⁶⁶

Şems Otel

Bu otel, 1900'lerin başında Tevfik Reis tarafından işletilmekteydi. Tevfik Reis otel ve gazinosunda kendine has bir adabı muaşeret tesis etmişti. Memleketin ekâbiri buraya devam ederdi. Dönemin şahitlerinden Cevdet Alap, bu otel hakkında şunları söylemektedir:

*“1921, 22, 23 senelerindeydi. Şu köşede Rusya'dan kaçan reisicumhurları, generalleri, prensleri görmüştüm. Valâ Nurettin, Nazım Hikmet, Rusya'ya gitmek üzere uğradıkları zaman şimdi Rusya'da olan Kahkaha Gazetesi sahibi şair, muharrir Maçkalı Esat Ömer Eyubi ve merhum Kemal Ahmet'le işte şurada oturmuşlardı. İşte şu köşede ecnebi delegeler, Rusya'nın maruf şahsiyetleri oturmuşlardı. Şu gazinoda ne edipler, ne şairler, ne âlimler, ne tarihi simalara şahsiyetlere ne tarihi muhasebe ve münakaşalara rast geldim.”*⁶⁷

Şems Otel Meydan Parkı'nın kuzeybatısında olup, bahçenin hemen köşesinde bir adacık oluştururdu. Bu otel 1960'ların ortalarında, Gazipaşa Caddesi'nin genişletilmesi çalışmaları sırasında ortadan kaldırılmıştır.

Cihan Otel

Meydan civarındaki eski otellerden biri de Cihan Oteliydi. Bu otel belediye binasının karşısında, yani Meydan'ın doğu ucunda ve İskele Yolu'nun başlangıcında yer alıyordu. I. Dünya Savaşı'nın başlangıcındaki ilk Rus bombardımanında isabet almıştı.⁶⁸ 1921'de otelin zemin katında Cihan Lokantası açılmıştı.⁶⁹

⁶⁶ Cevdet Alap, “Bir Gazeteci Arkadaşla Şehir Gezisi İntibaları, 11-12”, Yeniyo Gazetesi, 5-8 Haziran 1940.

⁶⁷ Cevdet Alap, “Bir Gazeteci Arkadaşla Şehir Gezisi İntibaları, 13”, Yeniyo Gazetesi, 12 Haziran 1940.

⁶⁸ Alap, “Bir Gazeteci Arkadaşla Şehir Gezisi İntibaları, 5”, Yeniyo Gazetesi, 9 Mayıs 1940.

⁶⁹ İstikbal Gazetesi, 21 Nisan 1337.

Lokantalar

Meydan'da, otellerle birlikte anılması gereken ve onlarla aynı dönemde ortaya çıkan bir diğer unsur da lokantalardır. İncelediğimiz dönemde açılan lokantalar, Trabzon'u, özellikle batılılar gözünde diğer doğu şehirlerinden ayıran bir “modernleşme simgesi” olarak gösterilmiştir. Mesela 1871 yılında şehre gelerek akşam yemeğini bir Rum lokantasında yemiş olan Amerikalı kadın misyoner Mary Mills Patrick, Trabzon hakkında şunları söylemektedir:

“Trabzon medenileşmiş bir şehirdi. En azından sandalye ve ayrı tabaklar gibi lüks şeyleri bulabilecek kadar medenileşmişti.”⁷⁰

Trabzon'daki ilk lokanta, ilk otel gibi, 1950'lerin ortalarında açılmıştır. Nitekim 1858'de Trabzon'a gelmiş olan Alman seyyah Heinrich Barth, bir süre önce Meydan'da bir “Avrupa Lokantası” açıldığını belirtmektedir.⁷¹ Yukarıda da belirttiğimiz gibi, 1870'lerin başında şehirde bir Rum lokantası vardır.⁷² Burada dikkati çeken husus, tıptı ilk oteller gibi, ilk lokantaların da batılılar veya yerli gayrimüslimler tarafından açılmış olmasıdır. Yine belirtmek gerekir ki, otel ve lokanta gibi bu modern unsurlar, bu ilk dönemlerde tamamen batılılara hizmet vermektedir.

I. Dünya Savaşı sırasındaki Rus işgali döneminde eski canlılığını tamamen kaybeden ve adeta harabe haline gelen Meydan'da, kurtuluştan sonra yeni ticarethaneler açılmaya başlandı. Bunlar arasında çok sayıda lokanta vardı. Bunlardan biri olan “Ferah Lokantası”, 1920'de gazetelere verdiği ilanda “Trabzon'un Yağâne Türk Müessesesi (Lokantası)” ifadesini kullanmaktaydı.⁷³ Anlaşıldığı kadarıyla Trabzon'da Türkler tarafından açılan bu ilk lokanta, Ferah Eczahanesi karşısında olup Baba Namık Efendi tarafından işletiliyordu. Baba Namık Efendi, sayıları hızla artan rakiplerine karşı pek çok yenilik yapmaktaydı. 1922 Aralık ayında Millet Bahçesi'nin alt kısmını kiralayan Baba Namık Efendi, lokantasını oraya nakletti.⁷⁴ Bu yeni açtığı lokantaya bir piyano koydurarak, müşterilerine müzik eşliğinde yemek servis etmeye başlamıştı.⁷⁵

Aynı dönemde Meydan'daki lokantalardan biri, Zahirzâde Abdullah Efendi'ye ait “Şark Lokantası”ydı. 1921'de açılan bu lokantanın daha evvel de mevcut olduğu ve belirtilen tarihte yeniden açıldığı anlaşılmaktadır. Aynı dönemde açılan bir diğer lokanta ise Şems Oteli karşısında Tatar Bey tarafından açılan “Emniyet Lokantası” idi. Yine aynı yıl içinde “Cihan Lokantası” ve “Mehmed Lami Efendi” lokantası faaliyete geçti. Bir yıl sonra ise “Kırım Letafet Lokantası” ve “Turan Lokantası” açıldı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Trabzon'un lokantaları arasında Meydan'daki “Belediye Bahçesi Lokantası”, Ali Galib'e ait “Numune Lokantası”, Belediye binası karşısında Ahmet Oğuzman'a ait “İstanbul Lokantası”, Şems Oteli karşısında Ahmet

⁷⁰ Patrick, Son Sultanların İstanbulu'nda Siyaset, Modernleşme, Yabancı Okullar, s.35.

⁷¹ Heinrich Barth Seyahatnamesi, Trabzon'dan Üsküdar'a Yolculuk, 1858, Çeviri: Türkis Noyan, İstanbul, 2017, s.16.

⁷² Patrick, Son Sultanların İstanbulu'nda Siyaset, Modernleşme, Yabancı Okullar, s.34.

⁷³ İstikbal Gazetesi, 4 Temmuz 1920.

⁷⁴ Bu yeni lokantaya müşteri çekmek için, yemek fiyatlarında indirim yaptı. Bu tarihten itibaren et yemeklerinin tabağı 12,5 kuruş, sebzelik yemeklerin tabağı ise 10 kuruşa indirildi. İstikbal Gazetesi, 22 Kanunuevvel 1922.

⁷⁵ İstikbal Gazetesi, 7 Kanunusani 1923.

Enis'e ait "*Lezzet Lokantası*", İskele Caddesi'nde Yusuf Arısoy'a ait "*Kanaat Lokantası*", İskele Caddesi'nde Ahmet Karpuz Türk'e ait "*Ekonomi Lokantası*" ve Belediye Bahçesi karşısında Salih Şendil'e ait "*Şendil Lokantası*" hizmet vermekteydi.⁷⁶

Musiki Kulübesi (Köşk)

Vali Samih Rıfat Bey zamanında (1913-14) Meydan'ın üst tarafında olan musiki kulübesi yıktırıldı ve Meydan'ın orta yerinde, köşk şeklinde yeniden yaptırıldı. İki bahçenin arasındaki yolun ortasında bulunan bu köşk, 1920'lerin ortalarında harabe haline geldi⁷⁷ ve çok geçmeden yıktırıldı.

Kahvehane ve Gazinolar

Meydan'da Osmanlı dönemi ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında hanların yanı sıra, pek çok kahvehane, gazino ve meyhane vardı. Gazinolar arasında "*Kanlı Gazino*" meşhurdu.⁷⁸ Kahveler arasında Belediye binasının önündeki "*Karga Kaçırılan Kahvesi*"⁷⁹ meşhurdu ve şehrin en bilinen mekânları arasında yer alıyordu.⁸⁰

Sinema Binası

19. yüzyılda Trabzon'un en önemli dinlenme mekanı olan Meydan'ın, aynı dönemde bazı gösterilere ve sanatsal etkinliklere sahne olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 1890'ların başında Trabzon'a gelen at cambazları, Meydan'da çadırlar kurarak gösteriler yapmıştı. Dönemin valisi Ali Bey de, bu cambazlardan istifade ederek, kendi yazdığı "Hazreti Yusuf" adlı piyesi aynı bölgede temsil ettirdi.⁸¹ Bundan çok daha önce ise, İstanbul ve Kafkasya'dan gelen tiyatrocuların oyunlarını sergiledikleri Luzinyan Tiyatrosu'nun 1862'de Meydan civarında inşa edildiği belirtilmektedir.⁸²

İlk sinema gösterimleri de Meydan'da gerçekleştirilmiştir. Trabzon'da ilk kez 28 Nisan 1909'da, bir tür fotoğraf gösteriminden ibaret olan sessiz sinema, burada halkla buluşturulmuştur. Bunun ardından aynı yerde, bir sinema binası yapımı gündeme gelmiştir. Bedros Pilosyan adlı bir Osmanlı Ermenisi, 1911 yılında "Trabzon Osmanlı Sinematografi" ismiyle bir sinema şirketi kurmuştur. İşte bu dönemde, Meydan Parkı'nın güneydoğu

⁷⁶ Cumhuriyet'in ilk yıllarında şehirdeki ticarethaneler için bkz.: Ticarî ve İktisadî Trabzon Rehberi, s.2-22.

⁷⁷ İstikbal Gazetesi, 18 Haziran 1923.

⁷⁸ Bu gazino Kabayanibi Biraderlere aitti. I. Dünya Savaşı öncesi Trabzon suyollarının yapılması için halktan toplanan para Kabayanıdı Bankası'nda tutuluyordu. Banka, bu parayı geri ödeyemedi. Bunun üzerine Kabayanıdilere ait olan Kunduracılar Caddesi'ndeki İş Bankası binası ve Kanlı Gazino'nun yarısına 1934 yılında belediye tarafından el konuldu. Trabzon Belediyesi Meclis Zabıtları, 15 Şubat 1934.

⁷⁹ Bu kahvenin önünde büyük bir ağaç vardı. Bu ağaca konan yüzlerce karga, aşağıda oturanların üstünü başını kirletiyordu. Bu kargaları kaçtırmak için ağaca bir çan asılmıştı. İşte bu yüzden kahveye bu isim verilmişti. Yeniol Gazetesi, 15 Mayıs 1940.

⁸⁰ Bu kahve 1937'de tahliye edilmiş ve yeri, belediye tahakkuk ve tahsilat işleri için kullanılmaya başlanmıştı. Bu kahvenin yanı sıra Osmanlı'nın son dönemlerinde Bahçeli Kahve ile Bakıoğlu Kahvesi oldukça meşhurdu. Bu son kahve belediyeye aitti ve 1949'da yıkılarak yerine başka bir bina yapıldı. Trabzon Belediyesi Meclis Zabıtları, 10 Şubat 1949.

⁸¹ Nesip Yağmurdereli, "Baba Salim Hayatı ve Şiirleri, 6", Yeniol Gazetesi, 12 Nisan 1944.

⁸² Veysel Usta-Ömer İskender Tuluk, Başlangıçtan Halkevlerine Trabzon'da Tiyatro, Trabzon, 2017, s.154.

köşesinde, Gümrük Ambarı'nın güneydoğusunda ve Belediye Binası'nın batısında (ikisi arasından yol geçecek şekilde) bir sinema binası inşa edilmiştir. Belediyeye ait olan bu sinema binası, farklı işletmeciler tarafından Turan, Yıldız, Sümer gibi çeşitli isimlerle 1958 yılına kadar sinema salonu olarak kullanılmıştır.⁸³

Sonuç

Günümüzde Trabzon'un en önemli mekânı olan Meydan, yaklaşık bir asırlık süre içerisinde olağanüstü bir dönüşüm yaşamıştır. Bu dönüşüm 1830'larda, Hazine Darzâde Osman Paşa döneminde, eskiden burada Fatih Sultan Mehmed Vakfı'na ait bir kervansaray olduğu tespitiyle başlamıştır. Aynı dönemde söz konusu vakıf adına Meydan'da bir han inşa edilmiştir. Bu han inşa edilmeden önce, yani Tanzimat dönemi öncesinde, mera hükmünde boş bir arazi olan Meydan-ı Şarkî, bu dönemden itibaren hızlı bir yapılaşmaya sahne olmuş ve bir müddet sonra yeni bir kimlik kazanmıştır.

Bu dönem, Trabzon'un uluslararası ticarete mühim bir liman haline geldiği dönemdir. Trabzon üzerinden gerçekleşmeye başlayan Avrupa-İran transit ticareti için gerekli mekânlar, Meydan-ı Şarkî'de inşa edilmiştir. Bu yeni dönemin başlangıcında geleneksel bir görünüm arz eden Meydan, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, daha önce görülmemiş olan ve modernliği simgeleyen yapılarla tanışmıştır. Yüzyılın sonlarına doğru Meydan, büyük oranda modern bir görünüme kavuşmuştur. Bu süreç I. Dünya Savaşı öncesinde hemen hemen tamamlanmıştır. Artık Meydan, han ve kahvehane gibi gelenekselliği temsil eden yapıların hâkim olduğu bir mekân olmaktan çıkmış; onların yerini oteller, lokantalar, meyhaneler, sinema ve gazinolar almıştır.

Bu hızlı değişim sürecinde, Meydan'da geleneksel yaşamı temsil eden İskenderpaşa Camii, Medresesi, Mektebi ve Mezarlığı'ndan sadece cami ayakta kalmayı başarmıştır. İskenderpaşa Mezarlığı'nın ortadan kaldırılmasında en önemli adım, 1880'lerde Belediye Binası'nın inşasıyla birlikte atılmıştır. 1965'te ise mezarlık arsasının Trabzon Belediyesi'ne satılmasıyla son nokta konulmuştur. Mezarlığın güneydoğusundaki İskenderpaşa Camii ise 19. yüzyıl öncesinde Meydan'ın en görünen yapısı iken, yüzyıl boyunca gerçekleşen yapılaşma sonucunda geri plana itilmiş ve Meydan'dan adeta uzaklaştırılmıştır.

Bölgedeki hızlı yapılaşma nedeniyle, Meydan'daki bahçe (park) gün geçtikçe daralmıştır. Mesela 1860'larda 9.300 metrekare olan bahçenin alanı, 1920'lerde 8.024 metrekareye kadar düşmüştür. Bu daralma Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Son olarak Trabzon Büyükşehir Belediyesi'nin 2012 yılında başlattığı Meydan Parkı düzenlemesi ile bu bölge son şeklini almış ve bahçe kısmında önemli bir genişletme gerçekleştirilmiştir.

⁸³ Bu hususta geniş bilgi için bkz.: Usta-Tuluk, Trabzon'da Tiyatro, s.162-173.

Kaynaklar**Arşivler**

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (CDA)
The National Archives (TNA)
Trabzon Belediyesi Arşivi

Kaynak ve Araştırma Eserler

- A Hand-Book for Travellers in the Ionian Islands, Greece, Turkey, Asia Minor and Constantinople*, London, 1845.
- Açık, Turan, "Fetihten 19. Yüzyıla Kadar Trabzon Şehri'nin Mahalleleri", *History Studies*, Volume: 9, Issue: 5, December, 2017.
- Alap, Cevdet, "Bir Gazeteci Arkadaşla Şehir Gezisi İntibaları", *Yeniyol Gazetesi*, 15-22 Mayıs 1940.
- Annuaire Oriental Du Commerce*, 1891.
- Annuaire Oriental Du Commerce*, 1903
- Annuaire Oriental Du Commerce*, 1905.
- Barkley, Henry C., *A Ride Through Asia Minor*, London, 1891.
- Bıjışkyan, Minas, *Pontos Tarihi*, Çeviren: Hrand D. Andreasyan, İstanbul, 1998.
- Bilici, Faruk, "XIX. Yüzyılın Başında Trabzon'daki Fransız Konsolosluğu: Paris'in Asya Kapısı", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 3, 2007.
- Bostan, M. Hanefi, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara, 2002.
- Browne, Edward Granville, *A Year Amongst the Persians*, Cambridge, 1927.
- Brugsch, Heinrich, *Reise Der K. Preussischen Gesandtschaft Nach Persien 1860 und 1861*. Leipzig, 1862.
- Deyrolle, Theophile, *1869'da Trabzon'dan Erzurum'a*, Türkçeye Çeviren: Reşad Ekrem Koçu, İstanbul.
- Doğu Gazetesi*
- Fallmerayer, Jakop Philip, *Doğu'dan Fragmanlar*, Çeviren: Hüseyin Salihoğlu, Ankara, 2002.
- Freshfield, Douglas W., *Travels in the Central Caucasus and Bashan*, London, 1869.
- Goloğlu, Mahmut, *Trabzon Tarihi, Fetihten Kurtuluşa Kadar*, Trabzon, 2000.
- Gökbilgin, M. Tayyib, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *Bellekten*, XXVI/102, Ankara, 1962.
- Ğ. K. "Kafkasya Mektupları 2, Trabzon, 12 Mart 1918", *Tasvir-i Efkar Gazetesi*, 7 Mayıs 1918.
- Hedin, Sven, *Overland to India*, London, 1910.
- Heyd, Wilhelm, *Geschichte Des Levantehandels Im Mittelalter*, Stuttgart, 1879.
- İstikbal Gazetesi*
- КАРПОВ, С.П. *История Трапезундской империи*, СПб 2007.
- Karpov, Sergey Pavloviç, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, Çeviren: Dr. Enver Uzun, İstanbul, 2016.
- Kinneir, John Macdonald, *Journey Through Asia Minor*, London, 1818.

- Patrick, Mary Mills, *Son Sultanların İstanbulu'nda Siyaset, Modernleşme, Yabancı Okullar*, Çev. Ayşe Aksu, İstanbul 2009.
- Ticari ve İktisadi Trabzon Rehberi, 1926-1927*, İstanbul.
- Trabzon Belediyesi Meclis Zabıtları*
- Turgay, A. Üner, “Trabzon”, *Review* (Fernand Bdaudel Center), Vol. 16, No. 4, Port-Cities of Eastern Mediterranean 1800-1914, (Fall, 1993).
- Tzavara, Angeliki, “I Trattati Commerciali tra Venezia e l'impero di Trebisonda, 1319-1396”, *Thesaurismata*, 41/42 (2011/2012).
- Usta, Veysel- Ömer İskender Tuluk, *Başlangıçtan Halkevlerine Trabzon'da Tiyatro*, Trabzon, 2017.
- Wild, Michael, *Beadekers' Constantinople and Asia Minor*, 1914.
- Yağmurdereli, Nesip, “Baba Salim Hayatı ve Şiirleri, 6”, *Yeniyol Gazetesi*, 12 Nisan 1944.
- Yeniyol Gazetesi*
- Yılmaz, Özgür, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Doktora Tezi, Trabzon, 2012.

Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Meydan ve Civarı

TRÉBIZONDE

— 1674 —

TRÉBIZONDE

— FONDEUR —

BOYADJIAN (Archam), fondateur de métaux, ancienne maison Ahasser Boyadjian fondée en 1840; Fonderie de toute sorte de métaux usuels, constructeur - mécanicien; commissionnaire - importateur de toute sorte de machines et outils. *Adresse téleg.*: Deukandji Archam Trébizonde.

— HORLOGERS —

Gazarian (Mighir).— Hassan Effendi. Mardighian.— Mikaelian Ohannes. Talatadjian Milran. — Zoghjian.

— HOTELS —

Chépak, tenu par Ennullah Effendi. *Grand hôtel Chems*, tenu par Teyfik Eff. *Pension Marengo*, tenu par Marengo (Vve).

Hôtel Suisse

Hotel européen tenu par Marco Policandriotti. Situation magnifique vis-à-vis du Jardin Public. — Chambres confortables. — Cuisine européenne et orientale Service irréprochable. — Journaux étrangers. Logement et table d'hôte à partir de 4 francs par jour. Pianos. — Salle de Bain. — Douche, etc., etc.

— BOILE ET SAVONS —

GEORGANTELLI (D.) Frères, succursales à Samsoun, Parthenion, Salonique et autres ports de la Turquie et de la Principauté de Bulgarie.

— IMPORTEURS DE COLONIAUX —

Argyropoulo (A.) et M. Conkalidès. Arghiroupolou (D.) Fils. — Capayanidès Ch. Fils. Capayanidès (G.). Congalidès (A.) Fils, et négociant. Grammaticopoulo (Pierre). Grammaticopoulo (P. Th.). Grégoriadès Fils. — Michailidès (J.) Frères. Phostiropoulo Frères. — Tzaligopoulo Frères. Vafiadès Frères. — Vafiadès (H. M.) Fils. Vélissariidès Frères.

— IMPRIMEURS —

Ismail Effendi. — Serassi Fils.

— JOUETS D'ENFANTS —

Marimian (M. J.), en tous genres.

— JOURNAL DE MODE à Paris —

MODE ET ÉLEGANCE PARISIENNES

◊◊◊◊◊◊

LA MODE ILLUSTRÉE

JOURNAL DE LA FEMME

◊ TRANSFORMÉ ◊ AGRANDI ◊

SOUS LA DIRECTION DE MADAME ALINE RAYMOND

* * *

PRIX D'ABONNEMENT :

Union postale : 3 mois, 4 fr. 25 ; 6 mois, 8 fr. 50 ; 12 mois 17 fr.

4me édition, avec planche coloriée à part : un an, 30 fr.

~~~~~

On s'abonne : GRANDE RUE, DE PÉRA, 403

DEMANDER SPECIMEN GRATIS ET FRANCO

53, Rue Jacob, 53. — PARIS

1905 Yılında Trabzon Otelleri ve Hotel Suisse İlanı